

6. Keressük az okokat

Vonzalmaink csodálatos képessége, hogy világszemléletnek álcázzák magukat.

Hermann Hesse

Alighanem jó néhányan még mindig értetlenül állnak gondolataink előtt, hiszen szemléletmódunk nehezen egyeztethető össze a betegségek tudományos magyarázatával. Bár bizonyos kórképek esetében a többség általában elfogadja okként a pszichikus folyamatokat, de mi legyen a betegségek túlnyomó többségével, amelyek testi indítéka egyértelmű bizonyítást nyert?

Ezen a ponton gondolkodásmódunk alapvető problémájába ütközünk. Magától értetődő számunkra, hogy minden észlelhető folyamatot kauzálisan interpretálunk, messze ható oksági láncokat konstruálunk, amelyekben ok és okozat egyértelmű kapcsolatban áll egymással. Így Önök azért olvashatják ezeket a sorokat, mert én megírtam őket, mert a kiadó kiadta és mert a könyvkereskedő eladta stb. A kauzális gondolkodás annyira megvilágító, sőt tényszerű, hogy az emberek többsége az emberi megismerőképesség szükséges előfeltételének tartja. Mindenütt, a legkülönbözőbb megnyilvánulások esetében keresik a legkülönbözőbb okokat, s nemcsak azt remélik ettől, hogy világosabban fogják látni az összefüggéseket, hanem azt is, hogy az oksági folyamatokba célirányosan beavatkozhatnak. Mi az oka az áremelkedésnek, a munkanélküliségnek, a fiatalkori bűnözésnek? Mi az oka a földrengésnek vagy egy bizonyos betegségnek? S azt remélik, hogy e sok-sok kérdésre valódi választ találnak. A kauzalitás azonban távolról sem olyan problémamentes és kötelező, mint amilyennek a felületes szemlélő látja. Sőt, azt is mondhatnánk, hogy az az emberi vágy, amely a világ oksági magyarázatára irányult, az emberi megismerés történetében igen sok vitát és zűrzavart okozott, s olyan következményekhez vezetett, amelyek részben csak most kezdenek lassan világossá válni előttünk. Arisztotelész óta az okok négy kategóriáját különböztetjük meg.

Az első a *causa efficiens*, azaz a hatóok, a második a *causa materialis*, amely az okot az anyagban, illetve az anyagiságban találja meg, a harmadik a *causa formalis*, a formaadás oka, s végül a *causa finalis*, a célok, amely a céltételezésből nő ki.

Kövessük az okok négy kategóriáját a házépítés klasszikus példáján. A házépítéshez először is szükséges a házépítésre irányuló szándék (*causa finalis*), aztán valamilyen motiváció vagy energia, amely például a befektetésben és a munkaerőben mutatkozik meg (*causa efficiens*), továbbá építészeti terv (*causa formalis*) s végül az anyag, a beton, a téglák, a fa stb. (*causa materialis*). Ha bármelyik ok hiányzik, nehezen képzelhető el, hogy a ház megvalósuljon.

Ha azonban a valódi „oki” okot keressük, mindig kénytelenek leszünk redukálni a négyes felosztású okkonceptiót. A redukció során kétféle, egymással ellentétes irányzat jött létre. Az

egyik irányzat képviselői minden okok tulajdonképpeni okának a célokat tartják (*causa finalis*). Példánkban tehát a ház építésére irányuló szándék volna a tulajdonképpeni előfeltétele minden további oknak. Más szavakkal: a szándék vagy a cél minden esemény valódi oka. Így annak, hogy én ezeket a sorokat írom, az az oka, hogy közzé akartam tenni egy könyvet.

Ez a célokság a szellemtudományok alapja, amelytől a természettudományok szigorúan elhatárolták magukat energetikai kauzalitás modelljükkel (*causa efficiens*).

A természeti törvények megfigyelésére és leírására a szándék vagy a cél feltételezése túlságosan hipotetikusnak bizonyult. E téren az erő vagy az indítók tételezése volt ésszerű. Így a természettudományok az energetikai értelemben vett hajtóerő kauzalitástörvénye mellett maradtak.

A kauzalitás e két különböző felfogása mindmáig elválasztja a szellemtudományokat a természettudományoktól, s ez legalábbis nehezíti a kölcsönös megértést, ha nem teszi lehetetlenné. A természettudományos kauzális gondolkodás az okot a múltban keresi, míg a finális modell az okot a jövőbe helyezi. Ez utóbbi megállapításunk bizonyára sokak számára elidegenítő – hiszen hogyan következhetne az ok időben az okozat után? Ugyanakkor mindennapi életünkben egyáltalán nem riadunk vissza attól, hogy az ok-okozati összefüggést a következő módon fogalmazzuk meg: „Megyek, mert egy óra múlva indul a vonatom.” Vagy: „Vettem neki ajándékot, mert jövő héten lesz a születésnapja.” Ezekben a mondatokban egy jövőbeni esemény időben visszahat az okozatra.

Ha mindennapi életünk eseményeit vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy egyesek inkább az energetikai szemléletű múltbeli ok mellett, mások viszont inkább a jövőbe helyezett finális ok mellett állnak ki. Így azt mondjuk: „Bevásárolok, mert holnap vasárnap van”, és azt is, hogy „leesett a váza, mert meglöktem”. Elképzelhető azonban egy kettős szemlélet is: például ha egy házastársi veszekedés során eltörik egy edény, ennek okát abban is láthatjuk, hogy földhöz vágták, de abban is, hogy a házaselek valamelyike a másikat bosszantani akarta. Mindezek a példák megvilágítják, hogy a két kauzalitásfelfogás különböző szinteket szemlél, s így mindkettő teljesen jogos. Az energetikai változat a mechanikus hatásösszefüggésekről szól, s így mindig materiális szintre vonatkozik, míg a finális kauzalitás motivációkkal, illetve szándékokkal operál, amelyeket már nem tulajdoníthatunk az anyagnak, csak a pszichének. Így az általunk bemutatott konfliktus a következő polaritásokat fogalmazza meg:

causa efficiens	–	causa finalis
múlt	–	jövő
anyag	–	szellem
test	–	lélek

Helyénvaló lenne, ha most a gyakorlatban használnánk fel mindazt, amit a polaritásról mondtunk. Ebben az esetben a vagy-vagy-ot felcserélhetjük az is-is-re, s világossá válik

számunkra, hogy a két szemléletmód nemhogy kizárja, hanem kiegészíti egymást. (Csodálatos, hogy milyen keveset tanult az ember a fény részecske- és hullámstruktúrájából!)

Itt is minden attól függ, melyik szempontból közelíték valamihez, és nem attól, hogy mi a helyes, mi a téves. Ha egy cigarettaautomatából kiesik egy doboz cigaretta, akkor ennek okát láthatjuk abban is, hogy pénzt dobtunk be, de láthatjuk abban a szándékban is, hogy dohányozni akartunk. (S ez nem játék a szavakkal, hiszen a nélkül a kívánság és szándék nélkül, hogy dohányozni akarunk, nem lennének cigarettaautomaták.)

Tehát mindkét szemléletmód legitim, s egyik sem zárja ki a másikat. Az egyik szemléletmód önmagában azonban semmiképpen sem teljes, mert az összes anyagi és energetikai okok együttesen még távolról sem elegendőek a cigarettaautomata létezéséhez, amíg hiányzik a létrehozására irányuló szándék. Éppily kevésbé elégséges magában a szándék vagy a cél valaminek a megjelenítésére. Itt is mindegyik pólus az ellenpólusából él.

Az a probléma, ami a cigarettaautomata esetében olyan banálisnak tűnik, az evolúció felfogását illetően könyvtárnyi vitát provokált. Kimerül-e vajon az emberlét oka a múlt anyagi kauzalitásainak láncolatában, s így ilyenségünk a fejlődés ugrásainak és a kiválasztásnak véletlen eredménye a hidrogénatomtól a nagyagyig?

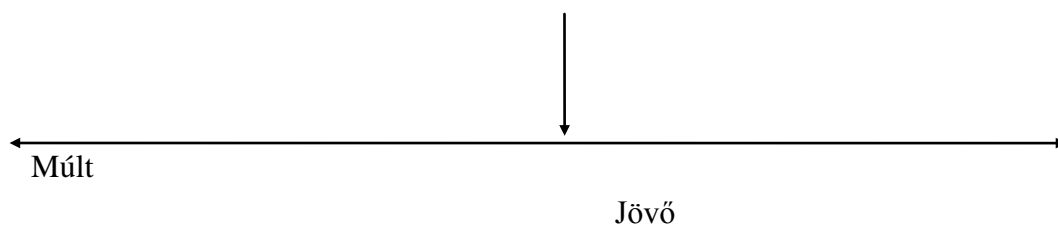
Vagy pedig az okság törvényének másik magyarázata szerint szükségünk van a szándékra is, amely a jövőből visszafelé hat, s ezáltal az evolúció egy meghatározott cél felé halad?

Ez a második nézőpont a természettudós számára „túlságosan sok, túl hipotetikus”, a szellemtudománnyal foglalkozónak pedig az első aspektus „túl kevés, túlságosan szegény”. Ha a kisebb s ezáltal áttekinthetőbb fejlődéseket, „evolúciókat” nézzük, mindig mindkét aspektussal fogunk találkozni. Amíg az emberi tudatból hiányzik a repülés kész ideálja, hiába a technológia, nem lesz repülőgép. Ugyanakkor az evolúció semmiképpen sem véletlen döntések és fejlődések eredménye, sokkal inkább egy örök minta anyagi és biológiai követésének tekinthető. Az egyik oldalon az anyagi folyamatok lökése, a másik oldalon a céltételezett (finális) forma szívása eredményezi, hogy a középben egy manifesztáció jöhet létre.

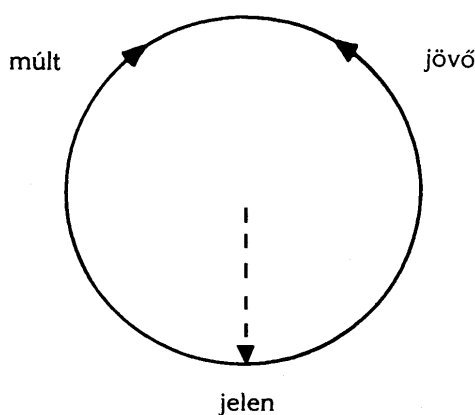
S ezzel témánk következő problematikus pontjához érkeztünk. A kauzalitás előfeltétele a linearitás, amelyen az ok-okozat értelmében megjelölhető az előbb és az utóbb. A linearitásnak pedig az az idő az előfeltétele, amely a valóságban nem létezik.

Emlékszünk még, hogy tudatunkban a polaritás okán keletkezik az idő, amely arra kényszerít bennünket, hogy az egység egyidejűségét egymásutániségra daraboljuk. Az idő tudati jelenség, amelyet kifelé vetítünk, s azután azt gondoljuk, hogy tőlünk függetlenül létezik. Ehhez járul még, hogy az idő folyását mindig lineárisan, valamely irányba haladva képzeljük el. Azt hisszük, hogy az idő a múltból a jövő felé halad, s nem vesszük észre, hogy azon a ponton, amelyet jelennek nevezünk, jövő és múlt összetalálkozik.

Ezt az eleinte nehezen elképzelhető összefüggést a következő analógiával tudjuk szemléltetni: az idő folyását egy egyenes mentén képzeljük el, melynek egyik végét múltnak, a másikat jövőnek hívjuk.

Tudjuk azonban a geometriából, hogy a valóságban nem léteznek párhuzamos egyenesek, mert a tér szférikus görbülete miatt minden egyenes, ha a végtelenbe meghosszabbítjuk, körré zárul. (Riemann geometriája.) Így a valóságban minden egyenes vonal egy körív részlete. Ha mindezt az időtengelyre alkalmazzuk, azt fogjuk látni, hogy múlt és a jövő irányai egy körben találkoznak.

Ez azt jelenti, hogy mindig múltunk felé élünk, illetve múltunkat jövőnk határozza meg. Ha a kauzalitással kapcsolatos elképzeléseinket erre a modellre alkalmazzuk, egy pillanat alatt megvilágosodik a korábban tárgyalt probléma: a kauzalitás ugyanúgy mindkét irányba ugyanazon pont felé fut, mint azt az idő teszi.

Bár az ilyen elképzelés mindig szokatlannak tűnik, mégsem sokkal nehezebb felfogni, mint azt a tényt, hogyha például a világ körül repülünk, mindig újra a kiindulópontunkra érünk, bár egyre távolodunk tőle.

Századunk húszas éveiben az orosz ezoterikus, P. D. Uszpenszkij a 14. számú Tarot-kártya (A Mértékletesség) vizionárius elemzése során az időproblémát a következőképpen fogalmazta meg: „Az angyal neve Idő, mondta a hang. Homlokán a kör az örökkévalóság és az élet jele. Az angyal két kezében két korsó, egy arany és egy ezüst. Az egyik a múlt, a másik a jövő. A kettő közt a szivárvány a jelen. Láthatod, hogy a jelen mindkét irányba folyik. Ez az idő emberek számára megfoghatatlan aspektusa. Az emberek azt hiszik, hogy minden szakadatlanul egy irányba halad. Nem látják, hogy minden örökké találkozik, az egyik a múltból jön, a másik a jövőből, s az idő a körök sokasága, s ezek a körök különböző irányban forognak. Fogd fel a titkot, s tanuld meg megkülönböztetni egymástól a jelen szivárványának ellentétes áramlatait.” (Uszpenszkij: *Az univerzum új modellje.*)

Hermann Hesse is ismételten foglalkozik műveiben az idő témájával. Klein így szól halála átélésekor: „De jó, hogy ehhez a megismeréshez is elértem végre, hogy nem volt több idő.

Mindentől, amire az ember vágyik, csak az idő választja el.” Költeményében, a *Siddharthában* Hesse több helyütt elemzi az időtlenség témáját. „Tanultál-e – kérdezte őt egyszer –, tanultál-e a titok folyójából, abból, hogy az idő nem létezik? Vasudeva arcán szétáradt a mosoly: Igen, Siddhartha, szívt, amire gondolsz, nem más, mint hogy a folyó mindenütt ugyanaz: az eredetnél és a torkolatnál, a vízesésnél, a révnél, az áradatban, a tengerben és a hegyekben. És hogy számára csak jelen létezik, s nem ismeri a „múlt” és a „jövő” árnyékát. Így van, mondta Siddhartha. S ahogy ezt megértettem, saját életemre tekintettem, s azt is folyónak láttam, melyben a gyermek Siddharthát a férfi Siddharthától és a férfi Siddharthát az agg Siddharthától csak az árnyék választja el, s nem a valóság. Siddhartha korábbi életei nem voltak múlt többé, halála s visszatérte Brahmához nem volt jövő. Semmi sem volt – és semmi sem lesz, minden van, mindennek van lényege és jelene.”

Ha lassan felfogjuk, hogy mind az idő, mind a linearitás csak tudatunkban létezik, a kauzális gondolkodási modell egyeduralma igencsak megrendül. Nyilvánvaló lesz ugyanis, hogy a kauzalitás is csak egyfajta szubjektív szemléletmód, vagy, ahogyan David Hume fogalmazott: „lelki igény”. Bár semmilyen alapunk nincs arra, hogy a világot ne kauzálisan szemléljük, arra sincs, hogy kauzálisan interpretáljuk. A tisztázandó kérdés itt sem úgy szól: helyes vagy téves? Hanem az egyes esetekben, azoknak megfelelően: alkalmas-e vagy nem alkalmas?

S ha így nézzük, kiderül, hogy a kauzális szemléletmód sokkalta ritkábban *alkalmas*, mint azt manapság rutinszerűen alkalmazzák. Minden olyan területen, ahol a világ relatíve kis részletével van dolgunk, s az események számunkra áttekinthetőek, hétköznapi idő, linearitás és kauzalitás fogalmainkkal egész jól elboldogulunk. Ha azonban nagyobb a dimenzionalitás és a kérdés magasabb színvonalú választ igényel, akkor az oksági gondolkodás inkább hasznavehetetlen kulcsot ad a kezünkbe, semmint valódi megismerést. A kauzális gondolkodáshoz ugyanis a kérdés végpontjának meghatározottnak kell lennie. A kauzális világképben végül is minden megnyilvánulásnak megvan a maga oka, s így nemcsak megengedett, de egyenesen szükséges is, hogy az ok oka után kérdezzünk. Ez az eljárás, bár természetesen az ok okának oka kutatásához vezet, sajnos nem torkollik sehová. Az okok ősokait sosem találhatjuk meg. Vagy felhagyunk egy tetszőleges ponton a további kérdezősködéssel, vagy egy olyan megoldhatatlan dilemmához jutunk el, mely maga nem színvonalasabb, mint az ismert kérdés a tyúkról meg a tojásról. Ezzel azt kívánjuk megvilágítani, hogy a kauzális koncepció legfeljebb a hétköznapi élet problémamegoldásaiban használható gyakorlati segédeszközként, de teljességgel elégtelen és használhatatlan tudományos, filozófiai és metafizikai összefüggések magyarázatára. A kauzalitásba vetett hit téves, mert a linearításra és a mindennapi időfogalomra épít.

Ha viszont elismerjük, hogy a kauzalitás egy a lehetséges (így tökéletlen) emberi, szubjektív szemléletmódok közül, ezzel legitimáljuk azt, hogy ott használjuk életünk során, ahol valóban hasznosnak tűnik.

Korunk világképében azonban uralkodó az az álláspont, miszerint a kauzalitás létező, sőt kísérletileg bizonyítható – mi csak ezzel a tévedéssel szemben szeretnénk fellépni. Az ember a „mindig – ha – akkor” összefüggésnél többet nem képes megfigyelni. Ezek a megfigyelések

azonban csak annyit mondanak, hogy két manifesztáció időben egymással szinkronban lép fel, s közöttük korreláció van. Ha ezt a jelenséget kauzálisan interpretáljuk, akkor ez kifejezi a világszemléletünket, de nem mond semmit a jelenségekről vagy azok megfigyeléséről. A kauzális interpretációhoz való konok ragaszkodásunk iszonyatosan korlátozottá teszi világlátásunkat s a megismerés lehetőségeit.

A tudomány világában a kvantumfizika volt az a tudomány, amely áttört a kauzális világrépen, s azt kérdéssé tette.

Werner Heisenberg így fogalmaz: „...az egészen kicsiny tér- és időterületeken, szóval az elemi részek nagyságrendjének megfelelő területeken a tér és az idő olyan sajátos módon elmosódik, hogy az ilyen kis időrészekben az *előbb* vagy az *utóbb* egyszerűen nem definiálható. Nagyban természetesen az idő-tér struktúra nem változtatható meg, mégis számolnunk kell a következő lehetőséggel: a kis téridő területeken végzett kísérletek azt fogják mutatni, hogy bizonyos folyamatok időben látszólag fordítva zajlanak le, mint ahogy az kauzális sorrendjüknek megfelelne.”

Heisenberg világosan, ám óvatosan fogalmaz, mert mint fizikus kijelentéseivel kizárólag a megfigyelhetőre szorítkozik. Ugyanakkor megfigyelései összefüggő egységet alkotnak mindazokkal a tanokkal, amelyeket e földgolyó úgynevezett bölcsei valaha is tanítottak.

Az elemi részecskék megfigyelése idő és tér által determinált világunk határterületén játszódik le – „az anyag születési helyén”. Itt még, mint Heisenberg mondja, elmosódik a tér és az idő. Ahogy az anyag nagyobb, durvább struktúrái felé haladunk, az előbb és az utóbb egyre jelentékenyebb lesz. Ha az ellenkező irányba indulunk, először megszűnik az idő és a tér, az előbb és az utóbb világos megkülönböztethetősége, majd teljesen eltűnik a köztük levő választóvonal, s abba a birodalomba érünk, melyben az egység, a megkülönböztethetlenség uralkodik. Itt már sem tér, sem idő nem létezik, itt már az örök itt és most uralkodik. Ez az a pont, amely egyszerre tartalmaz mindent, s mégis a „semmi”-nek hívják. Az idő és a tér két koordinátája között feszül a polaritás, a szemfényvesztés, a Maja világa – s ahhoz, hogy az egység világába jussunk, előbb át kell látnunk ezeknek negatív egzisztenciáján.

Poláris világunkban a kauzalitás tehát tudatunk egyik lehetséges perspektívája. A folyamatok interpretációja a bal agyfélteke működési területén zajlik. Mondottuk már, hogy a természettudományos világkép a bal hemiszférium világképe, nem csoda tehát, ha az ember oly mereven ragaszkodik a kauzalitáshoz. A jobb félteke azonban nem ismeri a kauzalitást, analógiásan gondolkodik. Az analógiában találjuk meg azt a kauzalitással poláris gondolkodásmódot, mely sem nem helyesebb, sem nem tévesebb, sem nem jobb, sem nem rosszabb, mint amaz, viszont kiegészíti az oksági gondolkodás egyoldalúságait. Csak a kettő – tehát a kauzalitás és az analógia – között feszülhet az a koordináta-rendszer, amelyben poláris világunk színvonalasan interpretálható.

Ha a kauzalitás segítségével a jelenségek vízszintes vonatkozásai válnak láthatóvá, az analógiás gondolkodás az ősprincípiumokat követi függőlegesen, megnyilvánulásuk minden szintjén. Az analógiás gondolkodásnak nincs szüksége az ok-okozati összefüggésre, hanem a különböző formák tartalmi identitása felé orientálódik. A kauzális gondolkodást az „előbb” és az „utóbb” idővonalak fejezik ki, míg az analógiás gondolkodást a „mindig – ha – akkor”

értelmében a szinkronitás élteti. A kauzális gondolkodás fokozott differenciálódáshoz vezet, míg az analógiás gondolkodás a sokféleséget egységes mintává fogja össze. Az analógiás gondolkodásra való képtelenség kényszeríti a tudományos gondolkodást arra, hogy minden szinten egyre újabb törvényszerűségek után kutasson. A tudományos gondolkodás sem nem mer, sem nem tud úgy absztrahálni egy már megtalált törvényszerűséget, hogy azt analóg módon minden szinten princípiumként alkalmazza. Így például a polaritást külön-külön egymástól is elkülönítve vizsgálja az elektromosság, az atomok területén, a sav-lúg háztartásban, az agyféltekékben és ezer más területen. Az analógiás gondolkodás ugyanakkor kilencven fokkal elfordítva a szemlélődés szögét, a legkülönbözőbb formákat analóg összefüggésbe helyezi oly módon, hogy mindegyikben felfedezi ugyanazt az ősprincípiumot. Így egyszerre csak valamiféle összefüggés áll elő a pozitív elektromos pólus, a bal agyfélteke, a sav, a nap, a tűz és a kínai Jang között, bár kauzálisan semmiféle kapcsolat sincs közöttük. Az analógiás közösség a fenti formák esetében azon a közös ősprincípiumon nyugszik, amelyet férfiu vagy aktivitásprincípiumnak nevezhetnénk.

Ez a szemléletmód a világot archetipikus részeire bontja, s azokat a mintákat vizsgálja, amelyeket az archetípusok alkotnak belőlük. Ezeket a mintákat analóg módon megtaláljuk a jelenségformák minden szintjén mind fent, mind lent.

Ezt a látásmódot ugyanúgy el kell sajátítani, mint a kauzális szemléletmódot. Ha ez sikerül, a világ egészen új oldalról nyílik meg előttünk, s olyan összefüggéseket és mintákat fogunk látni, amelyek a kauzális szemlélet előtt rejtve maradnak. A kauzalitás előnye a funkcionalitás, az analógiás gondolkodásé pedig az, hogy belső tartalmi összefüggéseket tesz átláthatóvá. A kauzalitásnak köszönhetően a bal agyfélteke sok mindent képes felbontani és analizálni, a világot mint egészet azonban képtelen megragadni. A jobb féltekének le kell mondania arról, hogy szervezze a világ folyamatait, viszont képes az egész, a lényeg felfogására, s ezáltal olyan helyzetben van, hogy megtapasztalhatja mindezek értelmét is. A dolgok értelme azonban kívül van célon és logikán, mint Lao-Ce mondta:

*beszélni beszélhetsz utakról
csak hogy az sohasem az Örök Út tao
megnevezhetsz neveket
de soha nem tudod megnevezni
az Örök Nevet
Semminek nevezzük
Ég és Föld kezdetét
Létnek nevezzük a
Tízezer Dolog Anyját
vagyis hát
legyen is csak örökre Semmi
hogyan megláthassuk a Csodát
legyen örökre Lét hogy
megláthassuk Körvonalát*

és együtt lakik ez a pár
de más a nevük színre lépve már
együtt laknak űk a Mélység
Mélység egyre mélyebb Mélység
Minden Csoda Kapuja

(Karátson Gábor fordítása)

/Thorwald Dethlefsen – Rüdiger Dahlke: Út a teljességhez – részlet/